

Erdély Széchenyi Istvánja.

Irta: Dr. KRISTÓF GYÖRGY.

I.

A *Budapesti Szemle* mult évi novemberi számának tartalomjegyzékét átpillantva, nagy örömmel akadt meg tekintetem az *Erdély Széchenyi Istvánja* c. cikkem.¹⁾ Nagy öröm nekünk, erdélyieknek, valahányszor velünk foglalkozó dolgozatra akadunk komoly magyarországi sajtótermékekben. Sajnos, hogy ilyen örömben nem sokszor részesülünk. A Budapesti Szemle, ama kevés számú folyóirat között, amelyek Erdéllyel is foglalkoznak, a legelső helyen áll. Jól esett már maga az a tény, hogy legrégibb, legtekintélyesebb és legkomolyabb folyóiratunkban ismét egy Erdéllyel foglalkozó tanulmányt találtam, még pedig ezúttal Erdély Széchenyjéről, *gróf Mikó Imréről* szóló tanulmányt. Ez nagyban fokozta örvendezésemet.

Mert ha az egész magyarság szellemi életének szüksége van arra, hogy visszatérjen a legnagyobb magyarnak, Széchenyi Istvánnak, a tanításához, hogy neonacionalizmusát átítassa a töle vett tanuságokkal s elvesse abba a Széchenyi eszmevilágának egészséges, nemes magjait: kétszeresen szükséges az, hogy a *mi* neonacionalizmusunk, amit bátran neotranszilvanizmusnak nevezhetünk, tanuljon, okulást merítsen Erdély Széchenyijétől, *gróf Mikó Imrétől*, az ő életfolytatásából és műveiből. A *gróf Mikó Imre* — Erdély Széchenyi Istvánja — pályájának minden újabb megvilágítása napjainkban különösen időszerű. A neotranszilvanizmus, az erdélyi magyarság élete a Mikó személyiségében és pályájában hasznos és bölcs példát bír. De jó hatásu lehet a Királyhágótól nyugatra élő magyarságra is, ennek állásfoglalására és értékelésére az erdélyi magyarság szellemi életének jelenségeivel szemben. A *mi* életjelenségeink szemlélete ugyanis feltétlenül hiányos, egyoldalú, tehát hamis, ha csupán az egyetemes magyarság szemüvegén keresztül néz rájuk valaki. Az erdélyi magyarság életének megnyilvánulásait folyton és minden időben meghatározta és meghatározza egy, az egyetemes magyar mértékből rendszerint kifejejtett elem: a föld, Erdély területe a maga meg nem változtatható természetrajzi és ethnikai tulajdonságaival. Aki pedig Mikó Imrével foglalkozik, róla vagy tőle olvas, legott

¹ L. Budapesti Szemle 1928 nov. sz. 211 köt. 172—186 l.

rájön az erdélyi dolgoknak arra a helyes értékelő álláspontjára. Észreveszi, hogy az erdélyi magyar életet Erdély földje nélkül sohasem lehetett, ma legkevésbé lehet, helyesen megítélni.

Örömmel teljességében szerepe volt annak is, hogy a megpillantott *Erdély Széchenyi Istvánja* c. tanulmány írója sem kisebb ember, mint Takáts Sándor. Az a kiváló történétírónk, ki nek különösen társadalom- és művelődéstörténeti kutatásai már régóta és nagyban gyarapították a szakirodalmat, fokozták multunk tisztánlátását épen olyan vonatkozásokban, amelyekről előtte vagy semmit, vagy téveset tudtunk. Takáts dolgozataiban egyesül az élesszemű és szerencsés kutatás, a modern történeti kritika és az előadás kedves, lebilincselő művészete. Ez utóbbi magyarázza azt a körülményt, hogy Takáts műveit nemcsak a szaktudomány tartja nyilván, de érdeklődéssel fogadja a magyar értelmiség is. Történétíróink közül kevésnek van akkora olvasóközönsége, mint Takátsnak.

II.

Azonban az *Erdély Széchenyi Istvánja* c. cikk, melyet ilyen érzések és megfontolások alapján érthető kíváncsisággal, szinte mohó örömmel kezdtem olvasni, nem gróf Mikó Imréről szólt, hanem az 1834 február 4-én²⁾ 39 éves korában tragikusan elhunyt gróf Kendeffy Ádámról.

Nem tagadom, csalódtam. Természetesen nem magában a tanulmányban. Hiszen az, mint Takátsnak bármely műve, tartalmilag új és érdekes, formailag pedig vonzóan lebilincselő. Csálódtam azonban abban, hogy Erdély Széchenyi Istvánja címen nem Mikóról, hanem gróf Kendeffy Ádámról értekezik a kiváló szerző.

Ezt, az Erdély Széchenyi Istvánja jelzőnek, Kendeffy Áámra alkalmazását helytelennek tartom, indokait, alapját el nem fogadhatom. Az Erdély Széchenyi Istvánja jelző egyes egyedül gróf Mikó Imrét illeti meg, mászt nem. Mikó nevéhez az Erdély Széchenyi Istvánja már úgy odatapadt, annyira állandósult, mint Mátyás királyéhoz az igazságos, Pázmányéhoz a magyar bíboros Ciceró, Bethlen Gáboréhoz az Erdély Mátyása, Széchenyiéhez a legnagyobb magyar. Az ilyen állandó epitheton ornansoknak más személyiségekre alkalmazása önmagában is szokatlan, mert ellentmond a köztudatnak, azonkívül elhomályosít olyan egyéniségeket, akik azt meg nem érdemlik. Viszont kiemel s nagyobb-nak mutat másokat, akik arra a jelzőre igényt nem tarthatnak. Az efféle csere rendszerint tájékozatlanságot, zavart kelt az olvasóban.

III.

Gróf Kendeffy Ádám, illetőleg a róla írott tanulmány azon az alapon jut az Erdély Széchenyi Istvánja címhez, mert az egykorú titkos politikai rendőrség magyar és német megbízottjai jelentéseikben gróf Kendeffy Ádámot annak, t. i. Erdély Széchenyi Istvánjának írják. Takáts e tényt tanulmányának legelején, a be-

²⁾ A Révai-Lexikon (XI. k. 455 l.) szerint — tévesen — 12. é.

vezető mondatban egyszerűen felemlítve és leszögezve, a továbbiakban elmondja, hogy a múlt század harmincas éveiben Bécsből az erdélyi magyar ifjakat és hazafiakat a titkos rendőrség által folyton figyeltették, itthoni és pesti magatartásukat társadalmi és politikai viszonylatban ellenőrizték. E megfigyelés alatt álló férfiak közé tartozott gróf Kendeffy Ádám is. Majd jellemzi Takáts Kendeffyt, ismertetve testi és lelki egyéniségét, politikai szereplését, páratlan, csak a Wesselényiével összehasonlítható népszerűségét, 39 éves korában történt hirtelen, tragikus halálát, fényes temetését és a kolozsvári ifjúságnak tüntetését, amely kétségtelenül összefüggésben állott a Kendeffy váratlan halála által okozott izgalmakkal.

Az egyébként — ismétlem — rendkívül érdekes tanulmányban azonban nincsen semmi szó, semmi utalás arra, hogy a bécsi titkos politikai rendőrség kémei és megbízottjai minő alapon és minő vonatkozásban nevezik Kendeffyt Erdély Széchenyijének. E hiány annál inkább sajnálatos, mert a titkos jelentéseknek idevágó idézése fényt vetne arra is, hogy hogyan ítélték meg s minő felfogással voltak Bécsben Széchenyi István működését illetőleg: jót, avagy rosszat jelentett-e akkor (1833—34-ben) a bécsi felfogás előtt a Széchenyi István működése, dicséret vagy a megbízhatatlan forradalmárság jelzője illette-e azt, ez esetben Kendeffyt, akinek pályáját a Széchenyiéhez hasonlónak látták — Bécsből.

1834 legelején vagyunk. Azok a titkos jelentések, amelyek Kendeffyt Erdély Széchenyijének mondják, természetesen korábbi keletűek. A *Stadium* ívei — igaz — csak most kerültek ki a lipcsei nyomtatóműhelyből, de a *Hitel és Világ* már hevesen foglalkoztatta a politikusokat. A Magyar Tudományos Akadémia már működik ép úgy, mint az állattenyésztőtársaság, a gazdasági egyesület; meghonosult a lóverseny, terjedtek a kaszinók. Mind Széchenyi alapításai. Szó van már a gőzhajózásról, a Duna szabályozásáról, a Lánchidegyesületről, a magyar színészet újjászervezéséről és állandósításáról. Mindezek Széchenyi kezdeményezései. A politikai életben, az országgyűlés tevékenységében is élénk része van már Széchenyinek; bár reformista, de még nem csatlakozott egyik párthoz sem. Röviden: Széchenyi megindult ugyan már 1834 előtt pályájának csúcspontja felé, de még mintegy hat esztendő van hátra odáig, népszerűsége teljessé válásáig, a legnagyobb magyar jelzőig (1840 jun. 18.). Széchenyi 1834 előtt már hatalmas alkotóerő, kinek százkezdése építgeti az új magyar életet. De még nem mérték, kihez másokat szokás mérni. Egyénisége, politikai működésének súlya, alkotó programjának nagyszerű teljessége mértékké mindenesetre csak a Kendeffy halála után szilárdul meg.

Épen ezért rendkívül érdekes volna magukból a jelentések-ből, azoknak szavaiból látni azt, hogy milyen szemmel nézte Bécs akkor, 1834 előtt Széchenyit, és mire, Kendeffynek melyik jellemvonására gondoljunk, amikor őt Erdély Széchenyijének mondják a titkos agensek jelentései. Így, a jelentések vonatkozó részeinek idézése hiányában találgatásra kell szorítkoznunk s meg

kell állapítanunk, hogy a titkos megbízott urak szeme és ítélő-képessége meglehetősen gyengének bizonyul s aligha érdemelték meg a bécsi gazda dús asztaláról kapott kétségtelenül zsíros koncot.

Hiszen a Széchenyi és Kendeffy egyénisége és jelleme között nem annyira a hasonlóságok, mint a különbségek a feltűnők. Áll ez Széchenyi egész pályájára, noha itt természetesen csak az 1834 február 4-dike előtti Széchenyi jöhet számításba.

Herepei Károly, kolozsvári ref. pap, a híres szónok, a M. T. Akadémiának is levelező tagja, halotti beszédében többek között így jellemzi Kendeffyt: „... Soha eredetibb, erősebb és impozán-sabb karaktert nem láttam s ha neki párját akarnám keresni, szinte kénytelen lennék az igen elfajinodott századból visszamaenni a régi Róma vagy Lacedaemon erőskarú s győzhetetlen lelkű ifjainak árnyékországába...” Sámsonhoz vagy Herculeshez hasonlított. Majd felsorolja Kendeffy legfőbb tulajdonságait: demokrata volt, a G. és B. (gróf és báró) betűk szerinte egyformák voltak az abéce többi betűivel; valláskülönbséget nem tekintett, azt nem ismerte; a reformoknak híve; adakozó s önzetlen; gazdaságának jobb megművelése végett számos machinát (gépet) hozatott, az igazság mellett mindig felszólalt, ebben rendíthetetlenül helyt állott. Hasonló szellemű a gróf Teleki Domokos bícsuztató gyászbeszéde is. Úgy látszik, hogy Herepei is és Teleki is híven jellemezték Kendeffyt, mert valamennyi Kendeffyről szóló későbbi cikk és megemlékezés ugyanezeket a jellemvonásokat emeli ki.⁸

Már most ezeket a jellemzéseket, de a Kendeffy egész pályáját is figyelembe véve, tisztán és tüstént előttünk áll a különbség a két férfiú pályája között. Kendeffy régiszabású egyéniség, a jognak, igazságnak a lovagja, a megbántottak, a gyengék védője. *Sérelmi politikus*, kinek azért dobog a szive, hogy gyengét ne lásson, a megbántottan segítsen, a sérelmet reparálja, illetőleg reparáltassa. *Improductiv*, aminthogy Kendeffy csakugyan nem kezdeményezett, nem alkotott valami nagyszabásut, valami maradandó kö.vagyont, közintézményt. Nem alapított akadémiát, gazdasági egyletet stb., egyet se azokból, amiket Széchenyi már 1834 előtt létrehozott, vagy kezdeményezett, mert a Herepeitől is megemlített gazdasági machinákat csak nem vehetjük a lánchiddal, a gőzhajókkal egyenértékűnek. Az tény, hogy Kendeffyt Erdélyben csodálták, tisztelettel vették körül s népszerűsége utólrerte a Wesselényi Miklósét. Csakhogy Wesselényi már ez időben a magyarországi közéletben is a vezérek között van, míg Kendeffyt csupán szűkebb hazájában tekintették a legelsők egyikének. Széchenyihez azért sem hasonlatos az ő működése, mert a Kendeffy közéleti tevékenységéből hiányzik egyebek mellett az írói munkásság. Míg Széchenyi alkotásokkal, kezdeményezésekkel, a *Hitel*, *Világ* és *Stadium* című nem is kézzel frott nagy könyveivel be-

⁸ Rajzolatok 1835. I. 32. sz. — Vasárnapi Ujság 1856. 45. és 1864. 14. sz. — Alföldiek segélyalbuma 1863. 162 l. (gróf Mikó Imrétől). Hazánk és Külföld 1867. 44. sz. — Hölgyfutár. 1876. évf. 581.

s. éltetett magáról, olykor szitkot és heves ellenmondást is keltve; tehát nem mindenkitől megtapsolva, hanem már ekkor is hordva a közöny havát és a gúny jegét: addig Kendeffy, épen mint bizonyos határig barátja, Wesselényi is, nem volt más, mint Bayard, folt és gáncs nélküli lovagja az eszméknek, a már elismert elveknek. Ezen a téren habozást, taktikázást aztán csakugyan nem ismert. Mert egyéni magatartásában, személyes viszonylatokban a férfiúi ideált testileg-lelkileg szinte hiánytalanul mutatta meg; személyiségének, társalgásának, avagy szónoklatainak szugesztív hatása volt. Lebilincselte, magához ragadott, elbűvölt. Innen népszerűsége. De vajon ezen tulajdonságai szerint is hasonlít-e Széchenyihez, aki minden egyéb volt, csak nem gravaminalis, politikus, akinek vezérszava volt: ildom s a zászlón: előre!?

Valóban rejtély, legalább ez idő szerint, hogy minő alapon nevezték a leleményes titkos agensek Erdély Széchenyijének Kendeffyt? Bizonyosan valami nagyon jelentéktelen, századrangú hasonlóság alapján. Mert lényeges hasonlóságot ma és utólag sem fedezhetni föl a két férfiú pályája között. Az egykoruak sem vettek észre. Semmit, éppenséggel semmit sem von le a Kendeffy erkölcsi és politikai személyiségének súlyából annak a megállapítása, hogy a Takáts által felemlített titkos jelentéseken kívül *Kendeffyt Erdély Széchenyijének senki és sehol nem említi, sem egykorú feljegyzés, sem későbbi ráemlékezés.* Magam a Kendeffy-irodalmat talán hiánytalanul áttanulmányoztam, de csupán egyetlen-egy helyet találtam, hol Kendeffy neve a Széchenyiével együtt említtetik. Ez az adat a *Hölgyfutár* 1876 évf. 58. l. megjelent *Egy összeesküvés a kolozsvári temetőben* c. cikknek az a része, mely Kendeffy hirtelen halálát felemlítve, így folytatódik: „A gróf (Kendeffy) halála roppant sensatiót keltett. Erdélyben, de különösen Kolozsvárt imádták a derék férfiút, ki hazánk történetében Széchenyi István, Kossuth, Deák Ferenc és b. Wesselényi Miklóssal új korszak megalapítója volt.“ Világos, hogy ebben az egyetlen és késői emlékezésben is az együttfelsorolás nem hasonlóságot, hanem pusztán időbeli coexistenciát, párhuzamos irányt jelent. A kolozsvári házsongárdi temetőben több, mint három évtized óta gyakran megfordultam s megilletődéssel meg is állottam a Kendeffy hatalmas síroszlopát őrző négy bús oroszlán előtt. De hogy Erdély Széchenyijének mauzoleuma előtt állanék, soha eszembe nem jutott.

IV.

Ellenben valahányszor csak rávettem szemem a gróf Mikó mellszobrára, mely szintén Kolozsvárt, azon telek bejáratánál áll, amelyiknek odaadományozásával megalapította Mikó 1859-ben az Erdélyi Múzeum Egyesületet, mindannyiszor és rögtön éreztem, ha nem is tudtam volna, hogy most Erdély Széchenyi Istvánja előtt vagyok.

Gróf Mikó Imre valóban megérdemli az Erdély Széchenyi Istvánja értékelő, dicsőítő jelzőt. Sőt tovább megyek. Ő egyedül érdemli meg és senki más, sem előtte, sem utána. A Mikó pályájának, alkotásainak külső méretei tán nem olyan imponálóan

nagyszerűek, mint a Széchenyié, időben is pár évtizeddel későbbiek. Hiszen Erdély is kisebb, mint Magyarország, elmaradottabb is volt legalább a XIX. században. És szegényebb is. Mint ahogy a Mikó vagyonát sem lehet a Széchenyiét megközelítőnek sem mondani. Mégis, vagy talán épen ezért, az erdélyi magyarság életében gróf Mikó Imre semmivel sem kisebb, mint általános magyar viszonylatban Széchenyi. Az Erdély Széchenyi Istvánja értékelő és díszítő állandó jelzőt mindenestre megérdemli.

Ha Széchenyi fejedelmi adományával megalapítja a Magyar Tudományos Akadémiát, Mikó is ugyancsak fejedelmi adománnyal (kolozsvári tíz holdas kertben épült tizszobás kastélyának az odaajánlásával) megalapítja az Erdélyi Múzeum Egyesületet, az erdélyi magyarságnak azt az intézményét, mely hivatva volt Erdélyre nézve azzá lenni, ami Magyarországon az apától megalapított Nemzeti Múzeum (t. i. Erdély természeti és történeti kincseinek tárháza) és a fiú alapította Magyar Tudományos Akadémia együttesen (t. i. a magyar nyelvet és tudományokat művelő tudományos egyesület is). Nem az ő hibája, hogy utóbb alapításának tevékenysége módosult. De az bizonyos, hogy az E. M. E. táraiban Erdély földjének és az erdélyi történetnek olyan nagyszabású kincstárát birjuk, amelynek értéke egyszerűen felbecsülhetetlen. És azt is el kell ismerni, hogy az E. M. E. tudományművelése is — elég csak Szabó Károly, Brassai, Gyulai, Torma Károly, Finály, Herman Ottó és Koch Antal neveit emlegetnem — előbbre vitte úgy Erdély-ismeretünket, mint általában a magyar tudományosságot. E fejedelmi adomány mellett nem lehet említetlenül hagyni azt sem, hogy Mikó volt az, ki évek hosszú során át tartó kilincseléssel kivívta az abszolút kormány engedélyét az egyesület létesítéséhez, melynek tényleges megszervezésében s megindult működésében (1859) is vezérszerepet vitt. Épen, mint Széchenyi az Akadémiában.

Mikó is résztvett az Erdélyi Gazdasági Egyesület megalapításában s most az abszolutizmus idején az egyesületet egyedül az ő buzgósága támasztotta fel új életre. Mint Széchenyinek a pesti, úgy volt gondja Mikónak a kolozsvári nemzeti színészetre. Mikó is élén állott az erdélyi vasútépítő mozgalmaknak és társaságnak s épen mint ilyen vette át a kiegyezési minisztériumban — a Széchenyi István tárcáját. Mint író is működött. Művei: *Erdély különválása Magyarországtól* (1860), *Irányszemék* (1861), *Magyarország vasúthálózata* (1867), *Emlékirat ő felségéhez a magyar vasútakról* (1868) s ezek mellett *Bod Péternek és Benkő Józsefnek* kitűnően megírt *életrajzai*, ha nem is alkotnak égbenyuló piramist, mely a lét és nemlét határait jelöli meg, de egytől-egyig jelentős, komoly művek s kivált az *Irányszemék* fejtegetései és gondolatai máig sem avultak el. És végül, hogy tovább ne részletezzünk közismert dolgokat, Mikó is hordta a közöny havát és a gúny jegét. 1848 novemberében a bécsi kormány Erdélyben az unió teljes mellőzésével visszaállította a régi guberniumot s annak vezetését Mikó Imrére bízta⁴). Mikó a megbízatást

⁴) L. Berzeviczy Albert, *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. I. k. 55 l.

vállalta is. Ha Széchenyi a Végegyet ügyében tanúsított magatartásával, majd később (1845) a helytartótanács keretében hivatalvállalással játszta el népszerűségét s lett pecsoviccsá, meg aulikussá, Mikó is muszkavezetővé, a kamarilla eszközévé minősült azért, mert a gubernátorságot elvállalta. Kis gyermekkoromban, a múlt század kilencvenes éveiben, még nem egyszer hallottam elbúsult közjogi hazafiak ajkáról a muszkavezető jelzőt a Mikó nevéhez ragasztva. Mennyi érdeme és alkotása lehetett és volt Mikónak, hogy azt a tévedését mégis elfeledték kortársai! Nemcsak, de egyenesen az Erdély Széchenyije jelzővel tisztelték meg. Mielőtt tovább mennék, rá kell mutatnom arra, hogy Mikó csupán ezekből kitetszőleg sem volt érzelmi politikus. Módszere is hasonlít a Széchenyiéhez. Nem mindenáron ellenzéki. Mintha az ő vezérszava is ez volna: *ildom* s aztán: *előre*. A kormányt nem feltétlenül támadta, hanem utilizálta. Épen, mint Széchenyi. Alkotó s nemcsak egyszerűen kritizáló államférfiú volt.

Nem bizonyítani, csupán néhány utalással emlékezetbe hozni akartam azt, hogy Mikó valóban és méltán Erdély Széchenyi Istvánja. Így tartja és vallja az erdélyi magyarság köztudata. *Mert Mikót Erdély Széchenyijének nevezte már jó félszázasztendő előtt nemcsak az erdélyi, de általában az egész egykorú magyarság.* Őt egyedül és senki mást, Kendeffy Ádámot sem.

A Gróf Mikó: Erdély Széchenyije — epitheton ornans először Mikónak azon cselekedetével kapcsolatban tűnik föl, amelyik formában és tartalomban is nagyon hasonlít Széchenyi korszakot jelentő pályakezdésével, a Magyar Tudományos Akadémia megalapításával. Mikónak ez a cselekedete az E. M. E. megalapítása, illetőleg fejedelmi adományának a Múzeum létesítésére és céljára felajánlása.

Egy erdélyi múzeum felállításának ügye már 1790 óta foglalkoztatta Erdély fiait, magát az erdélyi országgyűlést is — eredmény nélkül. Az abszolutizmus idejében újra időszerűvé vált a feladat. Nyilvánosan legelőbb Dózsa Dániel tárgyalta a kérdést a Magyar Sajtó 1855 nov. 24-iki számában. Vass József és különösen Toldy Ferenc kapták fel az eszmét s szóltak hozzá ugyancsak a Magyar Sajtóban. Dózsa folytatásos cikkben válaszolt. Újra sürgette a múzeum mielőbbi felállítását Kolozsvár székhellyel. A létesítés nehézségeit fejtegető cikkében (Magyar Sajtó 1856 ápr. 6. sz.) keserű aggodalommal kérdi: „De hol a pharos, mely világítson a bizonytalan úton? mindenki sóhajtoz, senki sem teszen; vezérfénnyel senki sem tör elé...”

A pharos szóhoz a szerkesztő *) alatt a következő megjegyzést, kérdést tette:

Ugy-e, hol a Széchenyi?

Valóban egy Széchenyi hiányzott csupán, annyira égetően szükséges volt már az egyesület megalkotása.

Ekkor, mint Nagy Pál beszéde után Széchenyi, úgy állott elő Mikó Imre is a maga adományával.

„Hogy a Múzeumnak — írja az Erdélyi Múzeum 1856. évi ápr. 10-iki számában — Kolozsvárt és lehető gyors felállításának

ezen szinte legnagyobb akadálya⁵⁾ elháríttassék, hazám iránti szent tartozásimnak némi részben ez által is lerovása, féltve szeretett nemzetiségem s az erdélyi magyarság jövődjének ez által is inkább biztosítása tekintetéből, azon külső szénutcai kertemet, melyet én, erdélyi kormányzó s magyar akadémiai elnök, gr. Teleki József dicsőült barátomtól Erdélyből eltávoztakor az ő emléke iránti tiszteletből megvásároltam, az ott általa építeni kezdett, nem dísztelen, sőt kellemes fekvésűnek is mondható lakot teljesen elkészítettem, magát a kertet egy meglehetősen rendezett kertté átalakítottam, — ezennel egész kiterjedésében, u. m. magát az — egy előtermet, két emeletben kilenc szobát, úgy a cselédek szobáit és konyhát magába foglaló épületet, pitvarból és 5 szobából álló kertészlakkal, kétrendbeli virágházépületekkel, kerítésekkel, egy — az 1841/3-ik évi országgyűlési törvénycikk és mellékletei értelmében alapítandó Erdélyi Múzeumnak ajánlom és ajándékozom, úgy pedig: hogy az Erdélyi Múzeumi ajánlatok az ezennel általam felajánlott épületekbe, e cikkem megjelenése után, bármelyik órában beszállíthatassanak, én onnat azonnal ki fogván mindenestől költözni . . .“

Tehát: *volt, lett Széchenyije Erdélynek.*

Perlaky László, akkor Kolozsvárt működő piarista tanár, 1856 ápr. 6-iki dátummal (ekkor vált ismeretessé a Mikó adománya Kolozsvárt, egyelőre csak élől szóban és magánúton) üdvözlő és dicsőítő ódát ír *Hídvégi gróf Mikó Imrének* címmel, mely a Magyar Sajtó ápr. 15-iki számában meg is jelent. E költeményben magasztalva Mikót, mondja, még pedig nyomtatott adatokban először ő mondja Mikóról ezeket:

Vezérül állsz Erdély Széchenyie!

A Magyar Sajtónak ugyanabban a számában *Koszorút az érdemnek* c. cikkben, mely ugyancsak a Mikó adományát dicsőíti, még egyszer előfordul a Mikó-Széchenyi kapcsolat így: „Ily jóttevőt adott a Gondviselés ismét fajunknak gróf *Mikó Imrében*, ki *Széchenyink* örökös szellemétől ihletve stb. . .“ A harmadik adat Sali Bánk (álnév) április elején írott és az Erdélyi Múzeum máj. 15-iki számában megjelent ódájából való. Ennek két utolsó sora így hangzik:

*Oh hidd, zidált lelkéből Erdélyben kifénylött Széchenyi!
Honáérti égő szived új hazát, tavaszt fog itt fakasztani.*

Később az E. M. E. megalakulásakor ismét, most már közvetlenebbül és nagyobb súllyal ismétlődik meg az Erdély Széchenyije jelző. A megalakulás napján (1859 nov. 23.) tartott ünnepi lakomán, mintegy kétszáz vendég jelenlétében — ott volt Lichtenstein kormányzó herceg, Erdély szellemi és születési arisztokráciája; Magyarországról is sokan, többek között br. Eötvös József is az Akadémia képviselőjében — Danielik János kanonok mindjárt a Mikó és Teleki Domokos felköszöntője után⁶⁾ éltette a Múzeum-

⁵⁾ T. i. a helyiség kérdése, — erről van az előbbiekben szó.

⁶⁾ Mikó az írókat, Teleki Domokos az Akadémiát köszöntötte fel.

egylet tagjait s *Erdély Széchenyijét, gróf Mikó Imrét*. Az egylet megalakulásáról valamennyi akkori magyar időszaki sajtótermék a viszonyokhoz képest részletes tudósítást közölt. A Danielik pohárköszöntőjét, annak fenti kifejezését mindenik felemlítette, még a Budapesti Szemle is (1859. évf. 366. l.). Így a Mikó-Erdély Széchenyije kapcsolat egyszerre és országszerte ismeretessé vált.

A gróf Mikó-Széchenyi István kapcsolatot alig pár hónappal később újra és erőteljesen hangoztatta az akkor népszerűségének virágját élő Tompa Mihály. Tompa 1856 őszén megfordult Erdélyben, Dézsen és Kolozsvárt. Mikót is meglátogatta, ki a költőt nagy kitüntetéssel fogadta s tiszteletére — épen Mihály napja volt — fényes lakomát adott. A két férfiú lelke a barátság melegével talált egymásra, minek megható emlékét őrzi az a pár levél, melylyel egymást vigasztalgatták kedves gyermekeik elhunytakor⁷. E személyes ismeretség is iratta Tompával a *Gróf Mikó Imréhez — 1860 Széchenyi halálakor* c. szép ódát (megjelent először a Vasárnapi Ujság 1860 július elseji 27. számában). E költeményben Tompa festve a *legnagyobb* gyászos kidőlte okozta veszteséget, de másfelől a sok terhet is, melyből a múlt annyit lerovatlan hagyott s melyhez új tartozást hoz a jelen s jövő, így szólítja meg Mikót:

*Ragadd gyorsan, Erdély Széchenyije,
Ragadd kezébe a szent lobogót!...*

Biztatja Mikót, hogy legyen méltó utóda annak a Széchenyinek, ki harcait már megharcolá.

Mikó Imre halálakor (1876 szept. 16.) az Erdély Széchenyije jelző már annyira általános volt, hogy majd mindenik lap nekrológiájában ezzel a jelzővel méltatta az elhunyt államférfiú pályáját. „A tegnap este és ma reggel érkezett lapok kivétel nélkül meleg szavakban adnak kifejezést a gyásznak, mely hazánkat gr. Mikó Imre halála által érte. Mindannyian magasztalólag szólnak a megboldogult nagy férfiú érdemeiről, melyeket kiváltképp az erdélyi hazarész körül szerzett s ezekért méltán kivívta magának az Erdély Széchenyije nevét“ — írja a kolozsvári *Magyar Polgár* (1876 szept. 19.) a Lapszemle rovatában, külön is felemlítve a *Nemzeti Hírlapot* és a *Kelet Népet*.

Hogy a Mikó-Erdély Széchenyije kapcsolat nem indokolatlanul rögződött meg és nem csupán elszórtan hallatszott, arra nézve idézem a Horváth Boldizsár akadémiai emlékezéséből ezt a mondatot: „A közvélemény még alig jellemzett valakit jobban, mint amidőn őt Erdély Széchenyijének nevezé“⁸. Horváth Boldizsár 1867-ben Mikónak minisztertársa volt s részt is vett az egykori minisztertárs temetésén Kolozsvárt. Akadémiai emlékezésében a Mikó-Erdély Széchenyije kifejezést nemcsak tudomásul veszi, de találónak, sikerültnek tartván, azt mintegy jóváhagyja a maga és az Akadémia tekintélyével.

⁷ Kristóf György: *Tompa Mihály Kolozsvárt és Dézsen*. Ellenzék 1927. évf. 64. sz. — Kelemen Lajos: *Gróf Mikó Imre és Tompa Mihály levélváltása fiaik halálakor*. U. o. 1926. évf. 312. sz.

⁸ A M. T. Akadémia Évkönyvei XVI. k. I. 20 l.

Igy vált Mikó a köztudat szerint Erdély Széchenyijévé. Költők, a magyar költészet adta neki e díszítő jelzöt, melyet elfogadott a közvélemény s jóváhagyott az Akadémia, a magyar szellemi élet legmagasabb fóruma⁹.

V.

Ezek után aligha kétséges, hogy az Erdély Széchenyi Istvánja kifejezés egyedüli jogos tulajdonosa gróf Mikó Imre. A magyar közélettel annyira összefüggő, egy úton járó költészet adta ugyan neki e jelzöt, de költészetünkben átment a köztudatba és jóváhagyást nyert a történeti kritika részéről is.

Az sem kétséges, hogy az így megállapodott s valamely történeti alak nevéhez indokoltan hozzátapadt epitheton ornanst egy másik férfiúra alkalmazni: szokatlan, zavart keltő. Elismerem, hogy Takáts Sándor a hivatkozott, de nem idézett titkos jelentések alapján alkalmazta Kendeffyre s tette tanulmánya címébe az Erdély Széchenyi Istvánja kifejezést anélkül, hogy azt bírálat tárgyává tette volna, tehát a maga részéről is elfogadta vagy elvetette volna. Egyszerűen és tisztán tanulmányának érdekessége végett alkalmazta. A figyelemnek ilyen módon való felhívása az író korlátlan szabadsága. Ha célszerűnek véli, ám éljen vele. Nem lehet vitás azonban az, hogy a Takáts tanulmányából hiányzik valami. Csak egy mellékmondat vagy tán egy rövid vonal alatti megjegyzés, melyben benne van, hogy Erdély Széchenyije a köztudat és a történelmi értékelés szerint, a titkos megbizottak jelentései ellenére, gróf Mikó Imre. Ennek a fölemlítése vagy vonal alatti megjegyzése semmit sem vett volna el a Kendeffy személyiségéből, népszerűségéből, aminthogy e soroktól is távol állt ilyen szándék. De nem maradt volna említetlen annak a férfiunak korszakalkotó történeti nagysága sem, akinek példáját, alakját épen napjainkban kell legvilágosabban látnunk, aki valóban teremtő szellem, alkotó államférfiu volt.

E férfiú, ki valóban Erdély Széchenyi Istvánja: gróf Mikó Imre.

⁹ A Mikó-Erdély Széchenyije kapcsolatot tartalmilag elemezte Erdélyi Pál is 1905 nov. 5-én az E. M. E. ünnepi közgyűlésén mondott emlékbeszédében: *Hídvégi gróf Mikó Imre emlékezete*. Kolozsvár, 1905. 8—11 l.